

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ

Драматична поема

ПЕРЕДМОВА

Поетові чи драматургові — а по суті, це синоніми, бо кожен справжній драматург є поет,- який би взявся до відтворення великого образу Ярослава Мудрого, неминуче доведеться натрапити не тільки на надзвичайну складність цього суперечливого характеру, а й на труднощі формального порядку: які саме події з довгого і бурхливого життя Ярослава взяти в основу твору? Особливу проблему утворює це питання для поета драматичної форми, бо ця форма вимагає насамперед значної конденсованості зовнішніх подій, звичайно, якщо спинитись на жанрі трагедії, а не драматичної хроніки. Інакше кажучи, в творі з драматичним конфліктом на історичну тему неминучі певні анахронізми та інші відступи від зовнішньої історичної правди, право на які давно вже визнано за драматичними поетами.

В нашій драмі таких порушень небагато. З довгого політичного життя Ярослава я взяв невеликий порівняно відтинок — з 1030 по 1036 рік, тобто ті роки, коли Ярослав після довгої боротьби з Святополком, Болеславом, Брячиславом і Мстиславом нарешті «витер пота» і зайнявся «нарядом» об'єднаної під владою руської землі; цей період завершився блискучою перемогою над печенізькими ордами і остаточним розгромом їх під Києвом. З інших зовнішніх подій до цього періоду належать лише похід Ярослава на Чюдь (1030 р.), відвоювання червенських городів у Польщі (1031) і невдалий похід Улеба (Ульфа) в зирянську землю до «Залізних воріт» (1032). Все це лишається в драмі без змін і хронологічних порушень, крім одного: на 1032 р. я відношу шлюб Ярославової дочки Єлизавети з Гаральдом норвезьким,- ця подія насправді відбулась пізніше — в 1044 р., порушення не таке вже істотне,

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ

Драматична поема

ПЕРЕДМОВА

Поетові чи драматургові — а по суті, це синоніми, бо кожен справжній драматург є поет,- який би взявся до відтворення великого образу Ярослава Мудрого, неминуче доведеться натрапити не тільки на надзвичайну складність цього суперечливого характеру, а й на труднощі формального порядку: які саме події з довгого і бурхливого життя Ярослава взяти в основу твору? Особливу проблему утворює це питання для поета драматичної форми, бо ця форма вимагає насамперед значної конденсованості зовнішніх подій, звичайно, якщо спинитись на жанрі трагедії, а не драматичної хроніки. Інакше кажучи, в творі з драматичним конфліктом на історичну тему неминучі певні анахронізми та інші відступи від зовнішньої історичної правди, право на які давно вже визнано за драматичними поетами.

В нашій драмі таких порушень небагато. З довгого політичного життя Ярослава я взяв невеликий порівняно відтинок — з 1030 по 1036 рік, тобто ті роки, коли Ярослав після довгої боротьби з Святополком, Болеславом, Брячиславом і Мстиславом нарешті «витер пота» і зайнявся «нарядом» об'єднаної під владою руської землі; цей період завершився блискучою перемогою над печенізькими ордами і остаточним розгромом їх під Києвом. З інших зовнішніх подій до цього періоду належать лише похід Ярослава на Чюдь (1030 р.), відвоювання червенських городів у Польщі (1031) і невдалий похід Улеба (Ульфа) в зирянську землю до «Залізних воріт» (1032). Все це лишається в драмі без змін і хронологічних порушень, крім одного: на 1032 р. я відношу шлюб Ярославової дочки Єлизавети з Гаральдом норвезьким,- ця подія насправді відбулась пізніше — в 1044 р., порушення не таке вже істотне,

бо в 1032 р. в Інгігерди вже могла бути доросла дочка, якщо згадати, що в 1014 р. вона була в Новгороді дружиною Ярослава і обставала за варягів, побитих в славнозвісному «Поромонь дворі». Віддаляти ж сватання Гаральда на 12 років і на такий же строк розтягувати час драми було незручним, так само як і відмовитись від цього вдячного епізоду.

Друге порушення історичних, вірніше — літописних, фактів вже зовсім дрібне — це обставини знаменитої битви з печенігами під Києвом 1036 року. За даними літопису, в той час, коли величезна орда печенігів обложила Київ, Ярослав перебував у Новгороді, де «собрав воя многи и приде Киеву й вьниде в град свой», і вже потім «выступи из града» і прийняв бій з печенігами, які напали на нього («приступати начаша»). В моїй драмі Ярослав довідується про рух печенізької орди, перебуваючи в самому Києві, причому новгородська допомога приходить за напружених і драматичних обставин, заздалегідь вмотивованих попереднім ходом подій. Думаю, що мав право на таку неістотну зміну, тим більш, що літописна версія не вільна від деяких суперечностей: чому печеніги не використали відсутності князя і його війська в Києві для розгрому міста, маючи очевидну численну перевагу («бе же печенег бещисла»), а потім пропустили Ярослава із стомленими дальнім переходом полками в Київ замість одразу напасти на нього?

Нарешті, вигадані мною драматичні подробиці оборони Києва мають таке ж право на художнє існування, як і інші поетичні домисли та образи драми — як месник за вчинені Новгороду кривди Микита (син історичного посадника Коснятина), як заколот Ульфа і Інгігерди проти Ярослава, як пригоди Свічкогаса і т. ін.- без яких не обходиться жодна історична драма чи роман,-аби вони відповідали внутрішній правді зображуваної епохи. До речі, щодо активної ролі в драмі Інгігерди, дружини Ярослава, про яку літописи вгадують лише в рік її смерті і не дають інших відомостей, довелося

бо в 1032 р. в Інгігерди вже могла бути доросла дочка, якщо згадати, що в 1014 р. вона була в Новгороді дружиною Ярослава і обставала за варягів, побитих в славнозвісному «Поромонь дворі». Віддаляти ж сватання Гаральда на 12 років і на такий же строк розтягувати час драми було незручним, так само як і відмовитись від цього вдячного епізоду.

Друге порушення історичних, вірніше — літописних, фактів вже зовсім дрібне — це обставини знаменитої битви з печенігами під Києвом 1036 року. За даними літопису, в той час, коли величезна орда печенігів обложила Київ, Ярослав перебував у Новгороді, де «собрав воя многи и приде Киеву й вьниде в град свой», і вже потім «выступи из града» і прийняв бій з печенігами, які напали на нього («приступати начаша»). В моїй драмі Ярослав довідується про рух печенізької орди, перебуваючи в самому Києві, причому новгородська допомога приходить за напружених і драматичних обставин, заздалегідь вмотивованих попереднім ходом подій. Думаю, що мав право на таку неістотну зміну, тим більш, що літописна версія не вільна від деяких суперечностей: чому печеніги не використали відсутності князя і його війська в Києві для розгрому міста, маючи очевидну численну перевагу («бе же печенег бещисла»), а потім пропустили Ярослава із стомленими дальнім переходом полками в Київ замість одразу напасти на нього?

Нарешті, вигадані мною драматичні подробиці оборони Києва мають таке ж право на художнє існування, як і інші поетичні домисли та образи драми — як месник за вчинені Новгороду кривди Микита (син історичного посадника Коснятина), як заколот Ульфа і Інгігерди проти Ярослава, як пригоди Свічкогаса і т. ін.- без яких не обходиться жодна історична драма чи роман,-аби вони відповідали внутрішній правді зображуваної епохи. До речі, щодо активної ролі в драмі Інгігерди, дружини Ярослава, про яку літописи вгадують лише в рік її смерті і не дають інших відомостей, довелося

користуватися західними джерелами, а саме відомими ісландськими сагами (Еймундова сага), де Ярославу і Інгігерді приділено чимало уваги і де нехай ідеалізована постать скандінавської принцеси і властолюбної дружини руського князя змальована в сильних і мальовничих рисах.

Щодо самого Ярослава, центрального образу драматичної поеми, то в змалюванні його треба було прагнути не тільки історичної та художньої правди, але й якогось філософського узагальнення, якогось свіжого розкриття цього надзвичайно суперечливого характеру. І справді, образ історичного Ярослава складається з таких несхожих рис, як честолюбство, нерозбірливість в засобах його задоволення і щира любов до культури й освіти, великодушність і лукавство; лицарська одвага і поряд з цим малодушна лякливість у вирішальну мить (згадаймо драматичний епізод 1017 р., коли Ярослав, розбитий Болеславом, готовий був тікати за море, але був силоміць примушений новгородцями продовжувати боротьбу за престол); щедрість і скупість, невдячність за зроблені йому послуги тощо. В цілому — це риси монументальної трагічної постаті, однаково величній і в своїх чеснотах, і в своїх пороках, характер надзвичайно активний і палкий.

Дуже цікаві дані для усвідомлення цього характеру дають недавно опубліковані (в 1940 році) підсумки анатомічного і рентгенологічного вивчення кістяка Ярослава при відкритті знаменитого саркофага в Софійському соборі. Цілий ряд висловлених при цьому дотепних гіпотез і висновків відтворюють не лише фізичний образ дужої людини з чималими пошкодженнями в коліні і правому крижостегновому суглобі (кульгавість), з підвищеною функцією щитовидної залози, а й повною мірою духовний образ-людину, яка відзначалася жвавистію уяви, запальністю, схильністю до вибухів і бурхливих реакцій, людину, чиї величезна енергія і активність, проявлені за молодих років, неминуче повинні були

користуватися західними джерелами, а саме відомими ісландськими сагами (Еймундова сага), де Ярославу і Інгігерді приділено чимало уваги і де нехай ідеалізована постать скандінавської принцеси і властолюбної дружини руського князя змальована в сильних і мальовничих рисах.

Щодо самого Ярослава, центрального образу драматичної поеми, то в змалюванні його треба було прагнути не тільки історичної та художньої правди, але й якогось філософського узагальнення, якогось свіжого розкриття цього надзвичайно суперечливого характеру. І справді, образ історичного Ярослава складається з таких несхожих рис, як честолюбство, нерозбірливість в засобах його задоволення і щира любов до культури й освіти, великодушність і лукавство; лицарська одвага і поряд з цим малодушна лякливість у вирішальну мить (згадаймо драматичний епізод 1017 р., коли Ярослав, розбитий Болеславом, готовий був тікати за море, але був силоміць примушений новгородцями продовжувати боротьбу за престол); щедрість і скупість, невдячність за зроблені йому послуги тощо. В цілому — це риси монументальної трагічної постаті, однаково величній і в своїх чеснотах, і в своїх пороках, характер надзвичайно активний і палкий.

Дуже цікаві дані для усвідомлення цього характеру дають недавно опубліковані (в 1940 році) підсумки анатомічного і рентгенологічного вивчення кістяка Ярослава при відкритті знаменитого саркофага в Софійському соборі. Цілий ряд висловлених при цьому дотепних гіпотез і висновків відтворюють не лише фізичний образ дужої людини з чималими пошкодженнями в коліні і правому крижостегновому суглобі (кульгавість), з підвищеною функцією щитовидної залози, а й повною мірою духовний образ-людину, яка відзначалася жвавистію уяви, запальністю, схильністю до вибухів і бурхливих реакцій, людину, чиї величезна енергія і активність, проявлені за молодих років, неминуче повинні були

спрямуватись пізніше на мирну творчу діяльність, як воно і було насправді.

Проте ця характеристика здавалася мені надто елементарною, вірніш — однобічною. Розкриваючи цей бурхливий характер в діяльності, я прийшов до висновку, що справа була не в простій сублімації енергії, в скеруванні її під старість в більш спокійне річище. Мені захотілося побачити Ярослава у внутрішньому конфлікті, в боротьбі обох напрямків його творчої енергії — бойового і мирнобудівничого.

Та справа не тільки в цьому роздвоснні прагнень. Ярослав розуміє, що славне варязьке минуле вже відіграло свою роль, що «годі вже цих ярлів без землі, які на Русь по золото плили», що варяги, які, на думку Інгігерди, здобули йому престол, були лише наємниками, які «продавали свій меч тому, хто дав дорожче». І коли Інгігерда із зневагою дорікає йому за домішку до шляхетної варязької крові рабининої крові (натяк на матір Володимира Малушу), Ярослав з гнівом і гордістю парирує цей удар:

З усіх небесних благ
Найвищим благом кров я цю вважаю,
Що є з народом вірний мій зв'язок.
Мені не треба пишних тих казок,
Що предків нам шукають десь за морем,
Народ мій тут, на рідних цих просторах,
Від Києва до Ладоги живе...

І, нарешті, ще одним, неминучим у драмі про Ярослава Мудрого мотивом є, звичайно, мотив мудрості: що вона є і як вона дається людям? Відповідь єдина, її висловлюють багато разів як сам Ярослав, так і інші персонажі поеми:

Береться мудрість не із заповітів,

спрямуватись пізніше на мирну творчу діяльність, як воно і було насправді.

Проте ця характеристика здавалася мені надто елементарною, вірніш — однобічною. Розкриваючи цей бурхливий характер в діяльності, я прийшов до висновку, що справа була не в простій сублімації енергії, в скеруванні її під старість в більш спокійне річище. Мені захотілося побачити Ярослава у внутрішньому конфлікті, в боротьбі обох напрямків його творчої енергії — бойового і мирнобудівничого.

Та справа не тільки в цьому роздвоснні прагнень. Ярослав розуміє, що славне варязьке минуле вже відіграло свою роль, що «годі вже цих ярлів без землі, які на Русь по золото плили», що варяги, які, на думку Інгігерди, здобули йому престол, були лише наємниками, які «продавали свій меч тому, хто дав дорожче». І коли Інгігерда із зневагою дорікає йому за домішку до шляхетної варязької крові рабининої крові (натяк на матір Володимира Малушу), Ярослав з гнівом і гордістю парирує цей удар:

З усіх небесних благ
Найвищим благом кров я цю вважаю,
Що є з народом вірний мій зв'язок.
Мені не треба пишних тих казок,
Що предків нам шукають десь за морем,
Народ мій тут, на рідних цих просторах,
Від Києва до Ладоги живе...

І, нарешті, ще одним, неминучим у драмі про Ярослава Мудрого мотивом є, звичайно, мотив мудрості: що вона є і як вона дається людям? Відповідь єдина, її висловлюють багато разів як сам Ярослав, так і інші персонажі поеми:

Береться мудрість не із заповітів,

А із шукань і помилок гірких...

В цілому ж ідею поеми можна визначити як нелегке і часом болісне шукання правди і мудрості життя разом з народом на користь вітчизні, шукання, в якому Ярославу допомагають не тільки друзі, але й ті, хто, як Микита, повставали проти нього зі своєю особистою правдою, або ті, хто як Журейко, були скривджені князем, але врятували його в біді, бо всіх їх єднала і примиряла любов до вітчизни, до Києва, причаровувала приваблива особистість Ярослава. І в цьому світлі для нас особливо зворушливим є історичний факт незмінної вірності Ярославу Великому Новгороду — факт, що дав мені дорогоцінну можливість для створення цілого ряду драматичних положень і сцен.

Автор.

А із шукань і помилок гірких...

В цілому ж ідею поеми можна визначити як нелегке і часом болісне шукання правди і мудрості життя разом з народом на користь вітчизні, шукання, в якому Ярославу допомагають не тільки друзі, але й ті, хто, як Микита, повставали проти нього зі своєю особистою правдою, або ті, хто як Журейко, були скривджені князем, але врятували його в біді, бо всіх їх єднала і примиряла любов до вітчизни, до Києва, причаровувала приваблива особистість Ярослава. І в цьому світлі для нас особливо зворушливим є історичний факт незмінної вірності Ярославу Великому Новгороду — факт, що дав мені дорогоцінну можливість для створення цілого ряду драматичних положень і сцен.

Автор.

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Ярослав, великий князь Київський.
 Інгігерда, його дружина.
 Єлизавета \
 Анна — їх діти.
 Володимир /
 Гаральд, витязь норвезький.
 Микита, монах-художник.
 Сильвестр, учений монах.
 Людомир, старий селянин.
 Милуша, його дочка.
 Журейко, каменщик київський.
 Давид \ нарочиті
 Ратибор / мужі новгородські.
 Ульф, син Рангвальда, варяг.
 Мирослав \ бояри
 Слав'ята / київські.
 Ярун, тіун* (* Тіун- урядовець.) княжий.
 Фока Свічкогас, монах-переписувач.
 Джема, дівчина з Сіцилії, рабиня.
 Роальд, начальник варязької дружини.
 Парфеній, грецький купець.
 Турвальд, варяг.

Бояри, варяги, робітники-будівники, народ, челядь княжа.
 Діється в Києві в тридцятих роках XI століття.

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Ярослав, великий князь Київський.
 Інгігерда, його дружина.
 Єлизавета \
 Анна — їх діти.
 Володимир /
 Гаральд, витязь норвезький.
 Микита, монах-художник.
 Сильвестр, учений монах.
 Людомир, старий селянин.
 Милуша, його дочка.
 Журейко, каменщик київський.
 Давид \ нарочиті
 Ратибор / мужі новгородські.
 Ульф, син Рангвальда, варяг.
 Мирослав \ бояри
 Слав'ята / київські.
 Ярун, тіун* (* Тіун- урядовець.) княжий.
 Фока Свічкогас, монах-переписувач.
 Джема, дівчина з Сіцилії, рабиня.
 Роальд, начальник варязької дружини.
 Парфеній, грецький купець.
 Турвальд, варяг.

Бояри, варяги, робітники-будівники, народ, челядь княжа.
 Діється в Києві в тридцятих роках XI століття.